

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “ba1”, “zvc” md.leri; *Lisânü'l-Arab*, “zvc” md.; Wensinck, *el-Mu‘cem*, “ba1”, “zvc” md.leri; M. F. Abdülbâki, *el-Mu‘cem*, “ba1”, “zvc” md.leri; Buhârî, “Nafakât”, 1, 4, “Nikâh”, 27; Müslim, “Hac”, 147; İbn Mâce, “Nikâh”, 3; Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 56; Şirâzî, *el-Muhezzeb*, II, 66-67; Kâsânî, *Bedâ'î‘* (nşr. Ali M. Muavvaz – Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1418/1997, III, 607-615; Buhûfî, *Keşşâfü'l-Kınâ‘*, V, 184-191; M. Ebû Zehre, *el-Ahvalü's-Şaḥḫiyye*, Kahire 1377/1957, s. 163-258; a.m.f., “Kan ve Kocanın Hakları” (trc. Hasan Güleç), *DÜİFD*, IV (1987), s. 457-466; Yûsuf Kardâvî, *Fıkhü'z-zekât*, Beyrut 1389/1969, II, 719, 925; Bilmen, *Kamus*‘II, 173-178; Vehbe ez-Zühayfî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve editletüh*, Dimaşk 1405/1985, VII, 327-343; Muhammed ed-Desûkî, *Min Każâya'l-üstre fi't-teşri‘i'l-İslâmî*, Devha 1406/1986, s. 67-93; Halil Cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya 1988, s. 176-260; Hamza Aktan, *Mukayeseli İslam Miras Hukuku*, İstanbul 1991, s. 89-93; Abdülvedûd es-Serîti, *Aḥkâmü'z-zevâc ve't-talâk fi'ş-şer‘ati'l-İslâmiyye*, Beyrut 1995, s. 120-203; M. Akif Aydın, “Aile Hayatı”, *İlmihal*, İstanbul 1999, II, 217-221; “Zevc”, *Mu.F.* XXIV, 56-59.

KÂMİL YAŞAROĞLU

KOCA DÂVUD PAŞA

(bk. DÂVUD PAŞA, Koca).

KOCA HÜSEYİN

(ö. 1056/1646'dan sonra)

Reisülküttâb ve Osmanlı tarihçisi.

Aslen Saraybosnalıdır. Babası Gazi Hüseyin Bey Kütüphanesi hâfız-ı kütübüdür. Ancak bu kütüphane müstakil bir müesseseye olmadığından babasının buradaki mescid veya medrese görevli olduğu düşünülebilir (Hancıç, s. 82). Koca Hüseyin'in İstanbul'a ne zaman geldiği ve hangi tarihte devlet hizmetine girdiği bilinmemektedir. Hayatı hakkında bilinenler hemen sadece kendi eserinde verdiği bilgilere dayanır. 1022 (1613) yılında reisülküttâblık makamında bulunduğunu belirten Hüseyin Efendi (*Bedâiyü'l-vekâyi'*, I, vr. 211^b, 277^b), altmış senedir Dîvân-ı Hümayun hizmetlerinde çalıştığını ve yaşı yetmiş-seksen arasında iken reisülküttâblık görevinden ayrıldığını ifade etmektedir (*a.g.e.*, I, vr. 2^a). Ancak onun bu önemli görevde aralıksız değil fâsılalarla birkaç defa bulunduğu anlaşılmaktadır. *Sicill-i Osmânî*'de de 1033 (1624), 1038 (1629) ve 1044 (1634) yıllarında reisülküttâblık yaptığı belirtilir (IV, 795). 1047 (1637) yılında IV. Murad'ın düzenlediği Bağdat Seferi'ne katıldığı ve padi-

şahın emriyle Ahmed b. Yûsuf el-Karamânî'nin *Aḥbârü'd-düvel* adlı Arapça umumi tarihini Türkçe'ye çevirdiği bilinmektedir.

Ölüm tarihi, adının sehven Hasan olarak geçtiği *Naîmâ Târîhi*'ne dayanılarak (IV, 111) birçok eserde 1054 (1644) olarak verilir. Ancak Hüseyin Efendi, eserinin birinci kısmının temize çekme işini 1054 yılı Zilhiccesi başında (Ocak 1645) bitirdiğini, gördüğü bir rüya üzerine Osmanlı Devleti'ne dair cildi yazmaya devam ettiğini belirtir. Bu kısmın telifi için de birkaç yıl harcamış olabileceği düşünülürse seksen yaşlarında iken 1056'dan (1646) sonra ölmüş olması muhtemeldir. Nitekim eserinin bir yerinde 1056 (1646) yılı içinde bulunduğundan söz etmesi (II, vr. 269^a) bu tarihte hayatta olduğunun bir başka delilidir. Ana dili Boşnakça yanında Arapça, Farsça ve Türkçe'yi iyi bildiği anlaşılan Hüseyin Efendi'nin Hammer tarafından “Hoca” şeklinde yazılan (*Devlet-i Osmâniyye Târîhi*, IX, 5) “Koca” sıfatının niçin ve ne zaman aldığı bilinmemektedir.

Hüseyin Efendi'nin bilinen yegâne eseri *Bedâiyü'l-vekâyi'* adlı umumi tarihidir. Eserin telif tarihi belli değilse de ya-

zarının ifadesinden müsveddesinin daha önce bittiği, reisülküttâblıktan ayrıldıktan sonra 1054 Zilhiccesinin başında (Ocak 1645) bunu temize çekmeye niyet ettiği, fakat gördüğü rüya üzerine telif faaliyetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır (*Bedâiyü'l-vekâyi'*, vr. 2^{a-b}).

Tesbit edilebildiği kadarıyla *Bedâiyü'l-vekâyi'*den ilk bahseden kişi XVIII. yüzyılın ünlü diplomatı ve biyografi yazarı Ahmed Resmî Efendi'dir. Ahmed Resmî, *Naîmâ*'dan naklen “hâlet-i vasatta ashâb-ı dirâyetten” biri olarak nitelediği Hüseyin Efendi hakkındaki bilgileri bu eserden naklettiğini belirtmekte (*Halîfetü'r-rüesâ*, s. 34-35), ayrıca reisülküttâblık makamının ortaya çıkışıyla ilgili bilgiler için de yine bu esere atıfta bulunmaktadır (*a.g.e.*, s. 4). Hammer ise eserin Viyana Nationalbibliothek'teki nüshasını görmüştür (*Devlet-i Osmâniyye Târîhi*, VIII, 267). *Bedâiyü'l-vekâyi'*in I. cildi olan bu nüsha Gustav Flügel tarafından tavsif edilmiştir (*Handschriften*, II, 94-96). Flügel'in verdiği bilgiye göre nesih hatla yazılmış bu cilt 609 varak olup üç bablık bir mukaddime ile dört fasıldan oluşmaktadır. Birinci bölümde Hz. Âdem'den Hz. Peygamber'e gelinceye kadar kısaca insanlık tarihi, beş

*Bedâiyü'l-vekâyi'*in I. cildinin ilk iki sayfası (Viyana Milli Ktp., nr. AF 63/708)

fasıllık ikinci bölümde Hz. Peygamber'in doğumundan hicrete kadar İslâm tarihi, üçüncü bölümde ise on iki fasıl içerisinde hicretten vefatına kadar Asr-ı saâdet dönemi anlatılmıştır. Diğer kısımlarda Hulêfâ-yi Râşidîn, on iki imam, Emevî, Abbâsî ve Fâtîmîler'den söz edildikten sonra, Abbâsîler döneminde Horasan'da, Mâverâünnehir'de, İran, Azerbaycan gibi yerlerde hüküm süren hânedanlar hakkında bilgiler verilmiştir. Bu cildin son kısmında Abbâsîler'in ardından Mısır, Şam ve diğer İslâm ülkelerindeki devletlerden, nihayet Cengiz Han ve kızılbaşlardan bahsedilmiştir.

*Bedâiyu'l-vekâyi'*in II. cildi, Rusya Federasyonu İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü Petersburg Şubesi El Yazmaları Bölümü'nde bulunmaktadır. Özel bir koleksiyondan 1862 yılında satın alındığı anlaşılan nüsha dar aralıklarla yazılmış 517 varaktan oluşmaktadır. Bu cilt Viyana'daki nüsha ile aynı adı taşımakta ise de sadece Osmanlı Devleti'ne ait müstakil bir kitap olarak da değerlendirilebilir. Viyana ve Petersburg yazmalarında müellifin adı bulunmamakta, ancak metnin içindeki kayıtlardan çıkarılabilmektedir. Günümüze intikal eden bu nüshaların gerek hattından gerekse sonda müstensih kaydının bulunmamasından, ayrıca müellife ait olması kuvvetle muhtemel düzeltme ve ilâvelerden dolayı bizzat müellifin kaleminden çıktığı söylenebilir.

Petersburg'daki nüsha Osmanlı Beyliği'nin ortaya çıkışından Yavuz Sultan Selim devri sonuna kadar gelir. Baş kısmında Osmanoğulları'nın şeceresini Oğuz Han'a kadar götürülen müellif, bu efsanevi Türk hükümdarından bahsettikten sonra Ertuğrul Gazi'nin aşiretiyle Anadolu'ya yerleşmesi hakkında bilgiler verir. Hüseyin Efendi her padişah dönemini ayrı bir bölümde ele almış, bu bölümlerde İstanbul'daki ve taşradaki, özellikle Anadolu'daki askerî ve siyasî olaylardan, toprak meseleleri, vergiler, fiyat politikası vb. iktisadî hadiselerden söz etmiş, bu arada kendi gözlemlerini yazmıştır. Klasik tarih yazıcılığının gereği olarak her padişah dönemi ulemâsının, şeyhlerinin, vezirlerinin kısa biyografilerini veren müellif, farklı olarak her padişah döneminde Osmanlı Devleti'nin komşularından, bu devletlerle olan ilişkilerinden de bahsetmiştir.

Hüseyin Efendi'nin eserini kendi dönemine kadar getirememesi, Osmanlı tarihi cildine geç başlaması ve yaşının hayli ilerlemiş olmasıyla izah edilebilir. Müellifin eserini devam ettirmek istediği, Pe-

tersburg yazmasının sonlarında iki yerde (II, vr. 517^b, 518^a) Sultan Selim'in ölümünden sonraki döneme ait olayları daha tafsilâtlı yazacağını, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde Celâlzâde Mustafa Çelebi tarafından *Fâtih Kanunnâmesi*'nin elkâb ve erkânının tashih edildiğini belirttiğinden sonra ileride bundan bahsedileceğini (II, vr. 284^a) belirtmesinden açıkça anlaşılmaktadır. Fakat bu niyetini gerçekleştirememiş, sadece yeri geldiğinde daha sonraki dönemlerin ve kendi zamanının olayları hakkında bilgiler vermiştir. III. Murad devrinde yayaların ve müsellemlerin sayılarının azaltılarak reâyâ sınıfına dahil edilmeleri, böylece tasarrufları altındaki toprakların timara verilmesi (II, vr. 44^b-45^a), 1055 (1645) yılında mahkeme raporu için ücret ödenmesinin başlatılması (I, vr. 95^b), I. Ahmed döneminde Avusturya kralına yazılacak mektupta "çasar" sıfatının kullanılıp kullanılmaması meselesi (II, vr. 211^a-212^b), kendi zamanındaki narh meselesiyle İstanbul'daki inşaa faaliyetleri hakkında verdiği bilgiler bunlardan birkaçıdır.

Tertip bakımından *Ahbârü'd-düvel'e* ve Cenâbî'nin *el-'Aylemü'z-zâhîr*'ine benzeyen *Bedâiyu'l-vekâyi'* orijinal bir kaynak olmaktan ziyade derleme bir eserdir. Kendi dönemini yazamayan Hüseyin Efendi'nin Viyana Nationalbibliothek'teki cilt içinde bulunan Osmanlı öncesi dönem için önemli ölçüde, tercümesini yaptığı *Ahbârü'd-düvel'*den yararlanmış olabileceği söylenirse de (Hancıç, s. 82) müellif bundan hiç söz etmediği gibi metin içinde buna dair bir işaret de yoktur. Buna karşılık Hüseyin Efendi, Ahmed Gaffârî'nin (ö. 975/1567) *Nigâristân*'ından faydalandığını açıkça belirtmektedir (I, vr. 3^a). Petersburg nüshasında bulunan Osmanlı dönemi içinse, yer yer kaynaklarının adını vermektedir. Bunlar arasında *Heşt Bihîşt* müellifi İdrîs-i Bitlisî, Âşıkpaşazâde, Neşrî, Kemalpaşazâde, Celâlzâde Mustafa ve bu sonuncusunun kardeşi Sâlih Çelebi ile Hoca Sâdeddin Efendi zikredilebilir. Dîvân-ı Hümâyûn'daki uzun görevleri sırasında bu müessesenin bürolarını inceleme fırsatı bulan Hüseyin Efendi elde ettiği kaynakları ve belgeleri değerlendirmiştir. Özellikle günümüze orijinali ulaşmayan Fâtih Sultan Mehmed'in devlet teşkilâtına dair *Kânunnâme-i Âl-i Osmân*'ının metnini 1022 (1613) yılındaki reîsülküttâblığı sırasında Dîvân-ı Hümâyûn'da görüp eserine dercetmesi *Bedâiyu'l-vekâyi'*in kıymetini arttıran en önemli husustur (Özcan, sy.

33 [1983], s. 7 vd.). Eser, Anna S. Tveritinova tarafından bir fihrist ve ayrıntılı indeksler ilâvesiyle 1961 yılında Moskova'da faksimile şeklinde iki cilt halinde yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Koca Hüseyin, *Bedâiyu'l-vekâyi'* (nşr. A. S. Tveritinovoy), Moskva 1961, I, vr. 2^{a-b}, 3^a, 44^b-45^a, 95^b; II, vr. 211^a-212^b, 267^b, 269^a, 277^b, 284^a, 517^b, 518^a; ayrıca bk. tür.yer. ve Önsöz; Naimâ, *Târih*, IV, 111; Ahmed Resmî, *Halîfetü'r-rüesâ*, İstanbul 1269, s. 4, 34-35; Hammer (Atâ Bey), VIII, 266-267; IX, 5; Flügel, *Handschriften*, II, 94-96; *Sicill-i Osmânî*, IV, 795; *Osmanlı Müellifleri*, III, 46-47; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 322; *İzâhu'l-meknûn*, I, 170; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/2, s. 500; Babinger (Üçok), s. 204-205; Mehmet Hancıç, *el-Cevherü'l-esnâ fi terâcimi 'ulemâ'i ve şu'arâ'i Bosna* (nşr. Abdülfetâh Muhammed el-Hulv), Kahire 1413/1992, s. 82; Faik Reşit Unat, "Hüseyin: Bedâiyü'l-vekâyi", *TTK Belleten*, XXVII/106 (1963), s. 309-319; Abdülkadir Özcan, "Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem İçin Kardeş Katli Meselesi", *TD*, sy. 33 (1983), s. 7, 10 vd.

ABDÜLKADİR ÖZCAN

KOCA HÜSREV PAŞA

(bk. HÜSREV PAŞA, Koca).

KOCA MUSTAFA PAŞA

(ö. 918/1512)

Osmanlı vezirîazamı.

Hayatının ilk yılları ve menşei hakkında yeterli bilgiler yoktur. Rum veya Frenk asıllı olduğu, berberlik yaptığı belirtilir. Baba adı belgelerde devşirme kökenini çağrıştıracak şekilde Abdülmuin olarak geçer. Enderun'da yetiştiği, bu sırada II. Bayezid'in şehzadelik yıllarında onun hizmetine girdiği ve en yakın adamları arasında yer aldığı anlaşılmaktadır. II. Bayezid'in tahta çıkmasından sonra hazine-darbaşı oldu. 892'de (1487) kapıcılar ket-hûdâlığı, iki yıl sonra da kapıcıbaşılık görevine getirildi. Bu vazifede iken Fransa'dan Roma'ya nakledilen Cem Sultan için ödenmekte olan parayı götürmek üzere Papa VIII. Innocent'e gönderildi. Rodos'ta şövalyelerin reisiyle görüştü ve onun tahsis ettiği gemiyle İtalya'ya ulaştı (30 Kasım 1490). Cem Sultan'ı zehirlemek için gizli bir tâlimat aldığı, hatta Cem'in yanına girerek onunla görüştüğü, yavaş yavaş tesir eden bir zehire batırılmış ustura ile şehzadeyi tıraş ettiği ve böylece ölümüne yol açtığı, ardından cesedini alıp Bursa'ya götürdüğü şeklinde dönemin kroniklerinin bazılarında yer alan bilgiler